

Список використаних джерел

1. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія / Г. В. Беленька. – Київ : Світоч, 2006. – 304 с.
2. Василенко Н. В. Професійна компетентність і готовність керівника дошкільного навчального закладу до інноваційної діяльності : сутність і взаємозв'язок / Н. В. Василенко // Імідж сучасного педагога. – 2015. – № 6 (155). – С. 15-18.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
4. Даниленко Л. І. Застосування компетентнісного підходу в системі післядипломної педагогічної освіти / Л. І. Даниленко // Післядипломна освіта в Україні. – 2009. – № 1. – С. 14-16.
5. Драч І. Компетентність фахівця як теоретична проблема // І. Драч // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 3 (75). – С. 41-44.
6. Масові форми методичної роботи з педагогами в сучасному дошкільному навчальному закладі / За заг. ред. К. Крутій. – Запоріжжя : ЛПКС, 2004. – 128 с.
7. Про затвердження Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти № 1176 від 14.08.2013: затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_0sv/36816/.
8. Про затвердження Національної рамки кваліфікації № 1341 від 23 листопада 2011: затверджено Постановою Кабінету Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon5.rad.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

The article researches the problems of formation of personal and professional competence of the teacher of preschool education in the system of in-service teacher training education. The author discloses the essence of the concept of "personal and professional competence" of the teachers of the preschool establishments and outlines the ways of its formation. Suggested programs and educational-thematic plans of courses involve significant changes in the content and forms of formation of the specified quality. The informational and educational environment of teachers' professional development is determined, which contributes to the formation of the personal and professional competence of the teacher of preschool education.

Key words: teacher of preschool education; in-service teacher training education; personal and professional competence; formation.

УДК 373.2.016 : 821.161.2

Галина Ватаманюк
Halyna Vatamaniuk

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ДОШКІЛЬНИКАМИ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЇХ ПОВНОЦІННОГО СПРИЙНЯТТЯ

FEATURES OF PRESCHOOL CHILDREN'S PERCEIVING OF FICTION AND CONDITIONS OF FORMATION OF ITS COMPLETE PERCEPTION

У статті розкрито сутність понять "сприймання" і "сприйняття" дошкільниками літературних творів, визначено їх структурні компоненти; описано стадії та критерії сприймання художніх творів; виявлено й обґрунтовано педагогічні умови формування повноцінного сприйняття змісту художніх творів.

Ключові слова: сприймання, сприйняття, художня література, дошкільники, критерії, вікові особливості, педагогічні умови.

Одним із пріоритетних напрямів модернізації системи освіти є забезпечення умов якісного оновлення її змісту, що включає не лише новітню науково-технічну інформацію, а й гуманітарно-особистісні розвивальні знання та вміння, якими дитина оволодіває, в основному, у процесі спілкування з творами художньої літератури, уявної взаємодії з її персонажами, занурюючись таким чином у різні сфери реальної дійсності. Необхідною умовою розуміння дітьми літературних творів, усвідомлення їх змісту і засобів виразності, значущості в житті людини є повноцінне сприйняття, від якого залежатиме процес духовного становлення особистості, формування її пізнавальної, емоційної і вольової сфер, що позитивно впливатиме на загальний розвиток дитини.

Дослідження питань сприймання дітьми дошкільного віку літературних творів не є новим у науковій літературі. Воно розглядалося у працях психологів (Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Запорожця, Г. Костюка, О. Никифорової, С. Рубінштейна та ін.), лінгводидактів (А. Богуш, А. Бородич, Н. Гавриш, Н. Виноградової, Л. Гурович, М. Карпинської, Є. Лукіної, Т. Славиної, Є. Фльориної та ін.), педагогів-учених С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін., мистецтвознавців (О. Якобсона, Г. Падалки та ін.). Науковці одностайні в думці, що дошкільний вік є оптимальним періодом для розвитку основ мистецького сприймання, яке не виникає в готовому вигляді, а формується з ходом загального, психічного розвитку в умовах цілеспрямованого навчання. Ефективність сприймання визначається активною позицією того, хто сприймає, усвідомленням ідейного змісту й логіки викладу поведінки героїв художнього твору, його естетичної оцінки [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Як бачимо, саме “сприймання” є ключовим поняттям вищезначених досліджень. Однак у науково-методичній літературі нерідко можна зустріти термін “сприйняття”, який ототожнюється із попереднім поняттям. Тому виникає потреба у розрізненні цих понять, висвітленні зв'язку між ними, а також виявленні педагогічних умов, від яких залежатиме якість формування повноцінного сприйняття змісту художніх творів.

Мета статі – розкрити сутність понять “сприймання” і “сприйняття” дошкільниками змісту творів художньої літератури, виявити й описати умови формування повноцінного сприйняття змісту художніх творів, від яких залежить якість мовленнєвого розвитку дошкільників та ефективність освітнього процесу в закладі дошкільної освіти загалом.

Дитяча художня література є одним із видів мистецтва, яке пробуджує глибокі почуття, активізує уяву, спонукає до творчої діяльності під впливом вражень від сприйнятого, формуючи таким чином погляди, переконання й інтелект дошкільника. Щоб будь-яка інформація була сприйнятою (кінцевий результат), їй має передувати процес сприймання, який у психології розглядається як відображення у свідомості людини предметів та явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття, ставлення до будь-чого, реакція на щось певним чином, тобто це процес у дії. Зміст художнього сприймання – це зміст образів мистецтва, інформація, яку отримує людина у процесі споглядання читання чи слухання художніх творів. Художнє сприймання передає прагнення особистості до усвідомлення переживань, утілених у творі автором, прагнення отримати насолоду від досконалості форми художніх творинь. Якість художнього сприймання залежить від вербалізації цього процесу, оскільки дитина сприймає твір мистецтва не тільки завдяки зору і слуху, а й через власне мовлення. Це пояснюється тим, що художнє сприймання діалогічне за своєю структурою, а мовлення є засобом цього діалогу [5, с. 5].

Сприймання змісту художніх творів – це складний полікомпонентний процес, що складається з таких складових, як: слухання, уявлення, усвідомлення прослуханого та його розуміння. Слухання – складна частина комунікативного акту, активною стороною якого є говоріння (читання або розповідання) дітям художніх творів. Це безперервний внутрішній контакт виконавця зі слухачем, що створюється у процесі художнього впливу на його розум і почуття, як прагнення розповідача примусити дітей побачити все те, про що він говорить, зрозуміти його думки, оцінити описані події чи образи, пережити почуття, передані автором

через читця, повірити в усе почуте [1, с. 83]. Вихователь має постійно контролювати і підтримувати увагу дітей, щоб вони зрозуміли про що йдеться у творі. Уявлення – це відтворення у свідомості суб'єкта чуттєвих образів, що ґрунтується на основі попередньо отриманої інформації, минулих враженнях, відображення яких зберігаються в пам'яті, тобто це вторинний образ предмета або явища, збережений у пам'яті. Кожне уявлення має зміст (зовнішні ознаки, властивості і зв'язки чуттєво-наочного образу, які були сприйняті різними органами чуття і створили цей образ). Для того, щоб діти уявили незнайомий предмет чи образ, потрібно їм показати його, дати можливість доторкнутися до нього, а іноді понюхати і спробувати на смак. Якщо предмет, як певний комплекс подразників, діє на низку аналізаторів, у корі великих півкуль утворюються тимчасові зв'язки, в наслідок чого організм реагує на предмет, як єдине ціле. Тому так важливо супроводжувати читання чи розповідання дітям ілюстраціями, іграшками, картинами, мімікою, жестами, силою голосу, тембром і темпом мовлення тощо. Уявлення набувають конкретних форм лише тоді, коли спираються на безпосередній особистий досвід слухачів. Як стверджує М. Карпинська, “що міцнішим є зв'язок між змістом художнього твору й життєвим досвідом дошкільників, то емоційніше їхнє сприймання. Уявлювальні дії в уявлювальних обставинах породжують реальні почуття. Сила дитячого уявлення настільки значна, що діти відчувають страх, радість, гордість, ніжність [3, с. 48].

Усвідомлення прослуханого пов'язане з умінням сприймати засоби художньої виразності відповідно до їхніх функцій у художньому творі. Під керівництвом вихователя діти навчаються помічати особливості авторського вибору слів, засобів вираження емоцій, почуттів, ставлення до зображуваних подій, вчинків героїв. Усвідомлення ролі засобів виразності у творі дає дітям змогу повніше сприймати й відтворювати в уяві картини життя, змальовані письменником, встановлювати зв'язок між ними, розуміти авторську позицію, що сприяє проникненню в емоційну канву твору. Лише усвідомивши й зрозумівши почуте, діти можуть висловлювати власні оцінні судження, використовуючи адекватні мовленнєві засоби, виразно читати поетичний твір чи виконувати роль казкового персонажу. Розуміння – невідемна складова будь-якого процесу пізнання. Це стан свідомості, який розкриває сутність тих чи інших об'єктів. Зрозуміти, за Г. Костюком, – означає “розкрити його істотні зв'язки з іншими явищами матеріальної дійсності, з'ясувати умови, за яких воно виникає, причини, що його породжують” [4, с. 252]. Зрозуміти – означає знайти загальне в поодинокому й через загальне пояснити одинокі. Розуміння виявляється в судженнях, поняттях, умовисновках, поглядах, переконаннях, розповідях, за якими “лише можна судити про його істинність, відповідність об'єктивній дійсності” [4, с. 254]. Процес розуміння завжди керований педагогом, який має чітко ставити завдання, що саме потрібно зрозуміти, використовуючи для цього певну систему запитань. Таким чином у процесі слухання художнього твору, в свідомості дитини виникають уявлення – конкретні образи (герої, предмети, явища, описи природи), які дитина усвідомлює, пов'язує між собою, внаслідок чого розуміє зміст прочитаного. Розуміння, як усвідомлення змісту художнього твору зумовлює певні почуття, емоційні переживання, формує естетичний досвід, впливає на поведінку дітей.

За А. Богуш сприймання дітьми художніх творів відбувається у три стадії. Перша стадія – безпосереднє сприймання, тобто відтворення й переживання образів твору. Провідну роль на цій стадії відіграє уява, твір сприймається “серцем”, а потім уже розумом. Друга стадія – розуміння змісту твору. Провідним стає мислення, яке не відображає емоційності сприймання твору, а поглиблює його. Третя – вплив художньої літератури на особистість дитини як кінцевий результат сприймання художніх творів. Додатковими стадіями є формування у слухача установки на сприймання та наступна післядія художнього твору, тобто його осмислення й переосмислення, вплив на подальшу поведінку слухачів [1, с. 85].

Умовою повноцінного сприймання поетичного твору є розвинений “поетичний слух”, який учені визначають як: “слухання” і відтворення інтонацій, здатність до емоційного переживання поетичних образів, уміння їх оцінювати (Б. Теплов); “здатність відчувати виразні засоби

художнього мовлення і певною мірою усвідомлювати їх; здатність до розрізнення жанрів, розуміння їх особливостей, уміння усвідомлювати зв'язок компонентів художньої форми зі змістом поетичного твору" (О. Ушакова); "сприйнятливість до звучання художнього слова, чутливість до ритму, рими, інтонаційних відтінків, особливостей організації слів у вірші тощо". (Д. Ніколенко). Загалом, поетичний слух – це здатність до всебічного раціонального й емоційного відчуття, розуміння, сприймання і відтворення змісту, художньої форми, виразних мовних та інтонаційних засобів поетичної мови художнього твору.

Критеріями сприймання літературного мистецтва, як і будь-якого іншого є: вираженість емоційної реакції, адекватність сприймання, широта диференціювання елементів мистецького твору, повнота сформованого образу [4, с. 4]. Вираженість емоційної реакції проявляється в активному сприйманні художніх творів, умінні стати на позицію героя, що є своєрідним "регулятором" поведінки дитини, стимулює її до активної діяльності. Діти постійно переривають хід розповіді, втручаються в події, звертаються із запитаннями, намагаються допомогти герою, легко приймають його позицію, подумки діють разом із ним, імітують жестами його дії, борються з його ворогами. Активне, дієве ставлення іноді приводить дитину до несподіваних, з погляду дорослих, дій: вона чорною фарбою замальовує на картинці негативного героя, вириває ілюстрацію із його зображенням тощо. Адекватність сприймання передбачає відповідність враження від мистецького твору його змістовим характеристикам, здатність до об'єктивного усвідомлення й оцінки форми художніх образів, які викликають у дітей почуття співпереживання, співчуття. О. Запорожець зазначає "Дітей не задовольняє невизначеність ситуації, коли невідомо, хто "хороший", а хто "поганий". Вони намагаються одразу виокремити позитивних героїв, приймають їхню позицію, негативно ставляться до всіх, хто їм заважає. Іноді навіть неживі предмети піддаються суворій критиці, якщо дитина не знаходить того, кого можна звинуватити в тому, що трапилося. Таким чином, процес відображення в свідомості дитини художнього образу відбувається в єдності всіх його складових: форми, змісту, особистості творця [2, с. 72]. Здатність усе це зрозуміти й осмислити свідчить про адекватність сприймання Широта диференціювання елементів мистецького твору свідчить про фіксацію багатства відтінків змісту художнього твору та характерних ознак його формотворення; уміння читача впевнено відрізнити художній твір від нехудожнього, я в деталях оцінити форму літературного твору, здатність до сприймання метафоричної мови літературного мистецтва.. Повнота сформованого образу, означає глибоке усвідомлення основних характеристик художнього твору вже на етапі сприймання.

Вікові особливості сприймання дошкільниками літературних творів вчені пов'язують із психічним розвитком конкретного вікового періоду. У молодшому дошкільному віці розуміння композиції, ідейного змісту залежить від життєвого й літературного досвіду дитини. В середньому – характеризується виникненням реалістичних тенденцій і досягненням на їх основі законів казкової фантастики. У старшому дошкільному віці – змінами в мотиваційній сфері дитини і здібністю усвідомлювати головну ідею твору, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між мотивами і вчинками героїв.

Сприйняття художньої літератури (завершений процес сприймання) розглядають як активний вольовий процес, що припускає не пасивне споглядання, а діяльність, що утілюють у внутрішньому сприянні, співпереживанні героя, в уявленому перенесенні на себе "подій", в уявній дії, у результаті чого виникає ефект особистої присутності, особистої участі. Найчастіше діти не розуміють його переживань і мотивів вчинків. Їх емоційне відношення до героїв яскраво виявлено і розмальовано, спостерігається тяга до ритмічно-організованого складу мови. Разом з героями літературних творів "діти переживають почуття страху в напружені драматичні моменти, відчуття полегшення, задоволення при перемозі справедливості" [2, с. 69].

Сприйняттю властиві індивідуальні особливості щодо точності, яскравості, інтенсивності, швидкості та повноти відображення звукових, почуттєво-образних, емоційних та раціональних компонентів. В основі сприйняття лежить минулий досвід людини. Літературно

підготовлена людина у творі побачить і почує значно більше ніж дитина, яка не має досвіду. Оскільки сприйняття не є вродженим, а формується, починаючи з раннього віку, то вихователь має знати умови, від яких залежить якість формувального процесу. Ці умови поділяють на дві групи: внутрішні та зовнішні (Рис. 1). Внутрішні умови визначаються літературними здібностями дитини (у дошкільному віці – це швидке запам'ятовування змісту літературних творів, декламування віршів, спроби самостійно складати літературні сюжети чи поетичні рядки, образне мовлення, прагнення самому навчитися читати), досягнутим рівнем сприйняття, відношенням до книги (бажання розглядати книгу, слухати про те, що в ній розповідається, використовувати книгу як ігровий атрибут), індивідуальними особливостями характеру. Зовнішні умови визначають якість освітнього процесу. У зв'язку із тим, що сприйняття, формується і розвивається на основі практичної діяльності, необхідною умовою повноцінного сприйняття літературного твору є залучення дитини до ознайомлення (читання, слухання) з різними літературними жанрами, створення сприятливого емоційно-насиченого літературного середовища (систематична робота з дитячою книгою, емоційно-забарвлене виразне читання вихователя, постійний контроль за слухачами, безперервна підтримка уваги всіх дітей, щоб досягти розуміння ними змісту твору). Вже в дошкільному, а потім і у молодшому шкільному віці, сприйняття художніх творів є одним із засобів формування особистості дитини. Розуміння дорослими сутності, змісту й вікових особливостей дітей дошкільного віку щодо сприймання та сприйняття літературних творів є обов'язковою умовою формування стійкого інтересу до книжки, розвитку міцної бази для безперервного навчання упродовж усього життя та виховання сучасних дітей. Навчити дитину сприймати художній твір в єдності думки й почуття – це означає виховати в майбутньому талановитого читача. Чим глибшим буде сприйняття дітьми змісту, тим більшим буде його виховний вплив на дитину.

Є. Фльорина в організації педагогічної роботи у галузі художнього сприймання радить враховувати наступне: літературне мистецтво має бути високої художньої якості, мати ідейно-виховну цінність, бути доступним для дітей. Складне мистецтво викликає напруження дитячої свідомості, призводить до неправильного розуміння образу й нервового стомлення, тільки реалістичне мистецтво з його ідейним, правдивим зображенням життя корисне дітям; мистецтво для дітей має бути багате і різноманітне за емоційним та смисловим змістом, твори демонстровані дітям, повинні бути позитивними, життєрадісними, у них не повинно бути місця песимізму, містици, сентиментальності, а також грубості та жорстокості; мистецтво для дітей має бути носієм високих моральних якостей, але цей моральний зміст не повинен перетворюватися на моралізування, яке руйнує образ у дитячому сприйманні, знижує його моральний вплив на дитину; підбираючи художній матеріал, дорослому слід розраховувати на той інтерес, який воно може викликати. Інтересом в основному визначається й емоційне ставлення дитини, й пізнавальна цінність пропонованого їй художнього матеріалу [6, с. 476].

Отже, сприймання – це відображення у свідомості дитини змісту образів мистецтва, інформації, яку отримує людина у процесі читання чи слухання художніх творів (процес у дії). Сприймання літературних творів формується шляхом зосередження уважного слухання, усвідомлення прослуханого, розвитку здатності оцінювати дії і вчинки персонажів, визначати своє ставлення до них. Сприйняття – завершений процес сприймання, результат розуміння інформації, що міститься в художніх творах, яка, залишившись в пам'яті у певній мірі, діє на слухача (читця), зумовлює його погляди, переконання, поведінку, прагнення донести своє бачення іншим. Чим глибшим буде сприйняття дітьми змісту художнього твору, тим істотнішим буде його виховний вплив на дитину.

Ефективність сприйняття дошкільником художніх творів залежить від врахування педагогом внутрішніх (літературні здібності, досягнутий рівень сприйняття, відношення до художнього твору, індивідуальні особливості характеру) і створення зовнішніх психолого-педагогічних умов (занурення дитини у світ художньої літератури, систематична робота з дитячою книгою, емоційно-забарвлене виразне читання вихователя, постійний контроль за

слухачами, безперервна підтримка уваги всіх дітей, щоб досягти розуміння ними змісту твору), що має велике значення для формування дитячої особистості, зокрема її художнього смаку, який допоможе в майбутньому правильно оцінювати й добирати книги для самостійного читання.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у виявленні й конкретизації психолого-педагогічних умов сприйняття змісту художніх творів на різних вікових етапах дошкільного дитинства та вивченні специфіки сприйняття сучасними дошкільниками різних літературних жанрів.

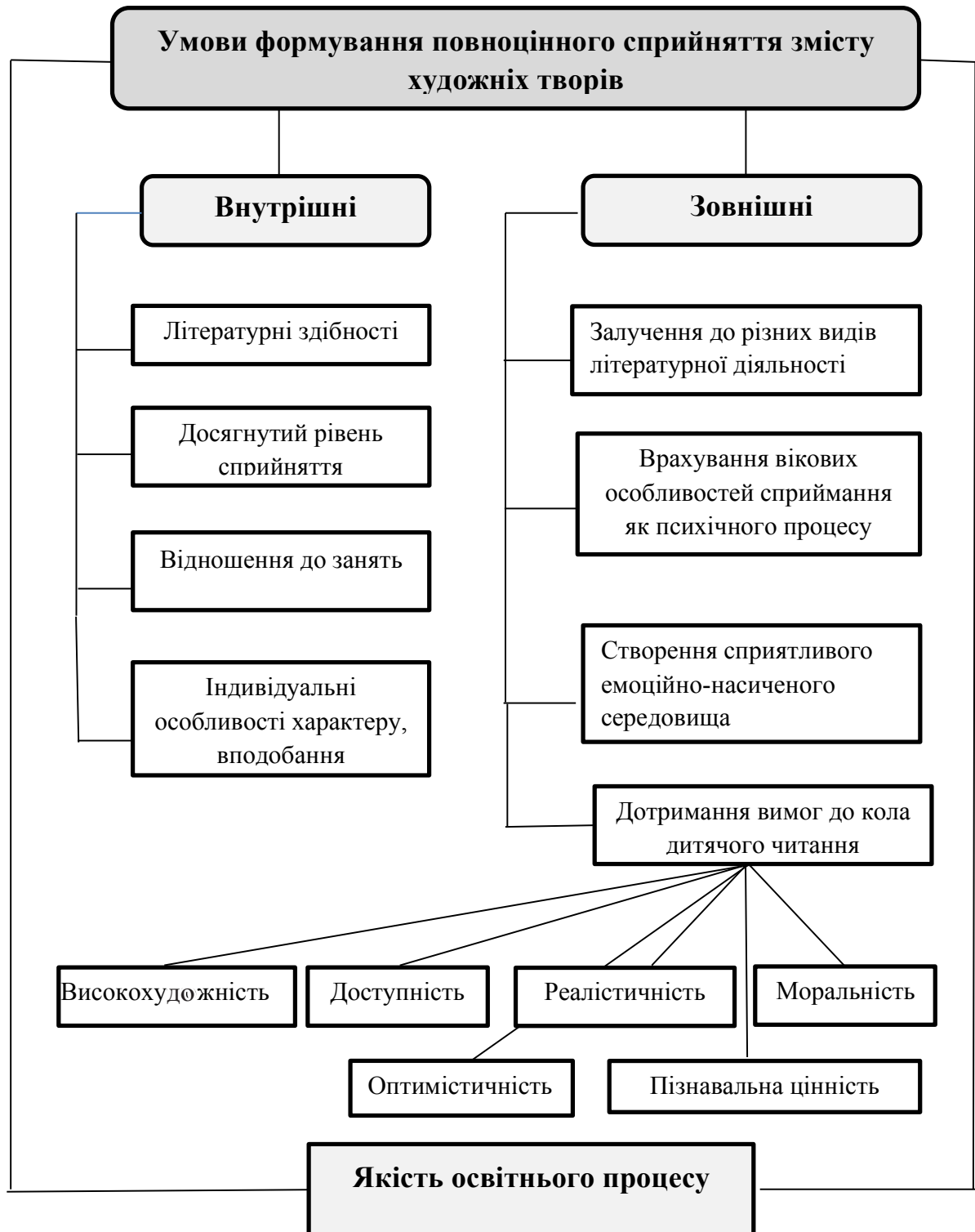

Рис. 1.
Умови формування повноцінного сприйняття змісту художніх творів дітьми дошкільного віку.

Список використаних джерел

1. Богущ А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти / А. Богущ, Н. Гавриш, Т. Котик. – Київ : Слово, 2006. – 304 с.
2. Запорожец А. В. Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения / А. В. Запорожец; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко // Избранные психологические труды: в 2 т. – Москва : Педагогика, 1986. – Т.1. – 318 с.
3. Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей / Н. С. Карпинская. – Москва : Педагогика, 1972. – 152 с.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; за ред Л. М. Проколієнко. – Київ : Радянська школа, 1989. – 608 с.
5. Падалка Г.М. Художнє пізнання як взаємодія сприймання, оцінювання і творення / Г.М. Падалка // Мистецтво та освіта. –2008. – № 2. – С. 3 – 5.
6. Флерина Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника. Художественное слово для детей дошкольного возраста / Е. А. Флерина // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста : учеб. пособ / сост : М. М. Алексеева, В. И. Яшина – Москва, 2000. – С. 470–484.

In article deals with the essence of the concepts “perceiving” and “perception” of literary works by pre-school children. Perceiving is considered as a reflection in the child's consciousness of the images of art, the information which is obtained by the person in the course of reading or listening of works of art (process in operation). Perception of fiction is defined as an active volitional process, an activity, promoting an internal assistance, empathy to the hero, in imaginative transfer ring of events on oneself, in imagined action providing the effect of personal presence or participation (perception process is complete). Structural components of perceiving are defined (listening, realisation, comprehension and understanding) stages of perceiving of works of art by children are described (reproduction and experiences of images, understanding of the content, influence of fiction on the child's personality and behavior). It is established that criteria of perception literary art is the expressiveness of emotional reaction, adequacy of perceiving, differentiation of the elements of the work of art, completeness of the created image. Age features of preschool children's perceiving of literary works are defined (at early age preschool children understand composition and ideological contents, at average – comprehend laws of a fantastic story, at senior – realize the main idea of the work, establish relationships of cause and effect between motives and acts of heroes).

Pedagogical conditions of formation of complete perception of works of art content divided into internal (literary abilities, the formed perception level, attitude to book, specific features of character, preferences) and external (involvement of children to different types of literary activity, taking into account age features of perception as a mental process, creation of favorable emotionally rich environment, observance of requirements to the circle of children's reading (high artistic value, availability, realness, morality, optimistic character, informative value) are revealed and proved.

Key words: *perceiving, perception, fiction, preschool children, criteria, age features, pedagogical conditions.*